

LEOKADIA MAŁUNOWICZÓWNA

ZNACZENIE WYRAZU *SACRAMENTUM* U ŚW. OPTATA Z MILEWY *

Sacramentum należy do tych wyrazów, które chrześcijanie przejęli z łaciny klasycznej i rozszerzyli znacznie zakres treściowy, jest więc przykładem neologizmów semantycznych¹, tak charakterystycznych dla łaciny chrześcijańskiej. Ewolucji znaczeniowej tego terminu, dziś jeszcze występującego w formie mniej lub więcej zmienionej w wielu językach nowożytnych, poświęcono już kilka prac². Niniejszy artykuł ma na celu wypełnienie jednej z luk w historii *sacramentum*, obejmując analizą jego użycie w dziele Opata *Contra Parmenianum Donatistam* II. VII³, napisanym ok. r. 365. Autor, biskup Milewy w Numidii, pierwszy wystąpił do walki z donatystami, polemizując z pismem przywódcy sekty, Parmeniana, następcy Donata Wielkiego. Donatyzm, jak wiadomo, był i pozostał ruchem schizmatyckim i nigdy nie został potępiony przez Kościół jako herezja. Głosił jednak i błędne poglądy doktrynalne co do istoty sakramentów

* Praca ta oraz artykuły: A. Gołdy *Z badań semantycznych nad łaciną chrześcijańską: fides i fidelis* u św. Optata z Milewy; S. Longosza *Inwektywa Lucyferiusza z Calaris*; J. Mossaya *Opowiadanie o zgonie jako źródło do historii bizantyńskiej* powstały w ramach prac Międzywydziałowego Zakładu Badań nad Antykiem Chrześcijańskim.

¹ Zagadnieniem neologizmów w łacinie chrześcijańskiej wielokrotnie zajmowała się prof. Chr. Morhmann; zob. m. in. artykuły: *Wortform und Wortinhalt*. [W:] *Études sur le latin des chrétiens*, Roma 1961, t. II, s. 11-34; *Quelques traits caractéristiques du latin des chrétiens*, t. I, s. 21-50.

² Ważniejsze z nich: J. de Ghellinck, E. de Backer, J. Poukens, G. Lebacqz, *Pour l'histoire du mot «sacramentum»*. I. Les Antécédents, Louvain 1924 (dalsza część się nie ukazała); J. Huhn, *Die Bedeutung des Wortes «Sacramentum» bei dem Kirchenvater Ambrosius*, Fulda 1928; A. Kolping, *«Sacramentum» Tertullianum*, Münster 1948; L. Małunowicz, *De voce «sacramenti» apud Hilarium Pictaviensem*, Lublin 1956.

³ Pierwotny tytuł dzieła nie został nam przekazany. Nowożytni wydawcy różnie go formułują: *De schismate Donatistarum*; *Libri contra Parmenianum Donatistam*. Naszą analizą objęliśmy tylko to dzieło, ponieważ autorstwo kazań, które Morin i Wilmart przypisują Optatowi, nie jest całkowicie udowodnione. Zob. P. de Labriolle, *Histoire de la littérature latine chrétienne*, opr. G. Bardy, Paris 1947³, t. I, s. 429; B. Altaner — A. Stuiber, *Patrologie*, Freiburg 1966⁷, s. 371 przypisuje Optatowi tylko kazanie na Boże Narodzenie. Na temat autentyczności VII ks.

i natury Kościoła⁴. W replice więc swojej Optat zwrócił głównie uwagę na te właśnie punkty nauki chrześcijańskiej, co rzutuje także na odcienie semantyczne *sacramentum*. Wyraz ten występuje dwadzieścia osiem razy. Omówimy wszystkie miejsca, gdzie on jest użyty, w kolejności odpowiadającej ogólnej ewolucji znaczeniowej *sacramentum* w języku chrześcijan.

I. PRZYSIĘGA ŚLUBNA, UMOWA MAŁŻEŃSKA

(1) „Interea dixisti [scil. Parmeniane] apud haereticos dotes ecclesiae esse non posse et recte dixisti, scimus enim haereticorum ecclesias singulorum prostitutas nullis legalibus sacramentis et sine iure honesti matrimonii esse [...]” (I 10; Z 11, 19). Optat wykazuje, że tylko Kościół katolicki jest jedyną i prawą oblubienicą Chrystusa, Kościoły zaś hereetyckie są prostytutkami (por. IV 6) bez prawa małżeńskiego. *Legalia sacramenta* tworzą integralną część porównania zaczerpniętego z *Cant.* 6, 8; 4, 12, oznaczają, jak wynika z kontekstu, przysięgę, umowę przy zawieraniu małżeństwa; przymiotnik *legalis* może podkreślać prawomocność związku, zawartego zgodnie z prawem Bożym i kościelnym. Analogiczne użycie występuje u Arnob. IV 20: „coniugalia foedera [...] genialis lectuli sacramenta”. Liczba mnoga tłumaczy się albo tym, że każdy ze współmałżonków składał zobowiązanie, albo tym, że autor ma na myśli większą liczbę herezji przyrównanych do nieprawego związku.

Ponieważ *sacramentum* używano w łacinie klasycznej na oznaczenie przysięgi żołnierskiej, chrześcijanie nieraz tak określali chrzest, pojmowany jako zaciągnięcie się pod sztandary Chrystusa, choć mógł tu oddziaływać i drugi aspekt sakramentu inicjacji: tajemnica, misterium; przecież gr. *mysterion* oddawano po łacinie także przez *sacramentum*.

II. SAKRAMENT, ZWŁASZCZA CHRZEST

Donatyści, kontynuując w pewnej mierze spór o ważność chrztu błędnowierców, toczony m. in. przez św. Cypriana z papieżem św. Stefanem I, uzależniali skuteczność sakramentu od prawowierności i moralnej godności

toczył się długi spór, zob. de Labriolle, loc. cit. Wydania: PL 11; PSL I, 287-300 (kazania); CSEL 26 — C. Ziwsa, Wien 1893 (Cytujemy miejsca wg niego: Z, str. i wiersz, gdzie występuje wyraz *sacramentum*). Najważniejszym dotychczas opracowaniem pozostaje P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne*, t. V: *Saint Optat et les premiers écrivains donatistes*, Paris 1920 (przedr. anast.) Bruxelles 1966.

⁴ Zob. G. Bareille, *Donatisme*, w: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, IV (1939) szp. 1701-1728; G. Nicotra, *Dottrina sacramentaria ed ecclesiologia*

szafarza. Tylko siebie uważali za jedynych przedstawicieli prawdziwego, jednego, świętego i katolickiego Kościoła, wszystkich zaś innych, a więc i katolików — za grzeszników, dlatego ponownie chrzcili wszystkich, którzy do nich przystępowali. Optat zwalcza ten pogląd, uznając ważność chrztu udzielanego przez donatystów, ponieważ sakrament staje się skuteczny dzięki działaniu Boga, łaska bowiem nie jest uzależniona od moralnej wartości szafarza; dlatego chrzest jest niepowtarzalny.

(2—3) „[...] apud nos et apud vos unum est sacramentum; cuius sacramenti ratio tota quinto libro monstrabitur” (I 5; Z 8, 18). *Sacramentum* odnosi się do chrztu, co potwierdza treść ks. V, poświęconej problemowi chrztu (por. V 1: „Iam de baptisate hoc loco dicendum est”).

(4) Podobne znaczenie posiada *sacramentum* w I 12 (Z 15, 1): „[...] nobiscum vera et communia sacramenta traxistis”, (tj. donatyści), potwierdza to kontekst, kilka zdań bowiem wyżej autor stwierdza „[...] haereticos [...] solos habere varia et falsa baptismata”. Użycie l.mn. *sacramenta*, podobnie jak jego ekwiwalentu *baptismata*, łatwo się tłumaczy wielością obrzędów przy udzielaniu chrztu.

(5) Donatyści chrzcząc na nowo katolików, postępują wręcz bezbożnie, bo czynią siebie dominos baptismatis zamiast operarios, degradując Boga jako sprawcę skuteczności sakramentu: „Ut mihi videtur, liquido demonstratum est in divinis sacramentis quid nefarie feceritis” (VI 1; Z 142, 3). *Sacramenta* trzeba odnieść tylko do chrztu, przytoczone bowiem zdanie zaczyna ks. VI, autor zaś na początku danej księgi podaje treść poprzedzającej. Ponieważ ks. V omawia sakrament chrztu, więc taki sens należy nadać „divinis sacramentis”.

(6) Podobne znaczenie posiada *sacramenta* w VII 1 (Z 158, 5): „iteratio sacramentorum”. Na początku ks. VII, będącej zresztą późniejszym dodatkiem, autor podaje, jakim zagadnieniom zostały poświęcone poprzednie księgi. Przez zestawienie z I 7, gdzie Optat zapowiada treść poszczególnych ksiąg, stwierdzamy, że *iteratio sacramentorum* odpowiada ks. V, *de baptisate*, a więc chodzi tu o chrzest, nie o sakramenty w ogóle.

(7) Chrzest powoduje narodziny duchowe człowieka, dokonujące się w łonie Kościoła za sprawą Boga⁵. „Non enim potestis non esse fratres, quos isdem sacramentorum visceribus una mater ecclesia genuit, quos eodem modo adoptivos filios Deus pater excepit” (IV 2; Z 103, 22)⁶.

presso i Donatisti. „Scuola cattolica”, 70 (1942) 141-147; 227-235; 303-313. W. H. C. Friend, *Donatismus*, w: *Reallexikon f. Antike u. Christentum* 4 (1959) szp. 128-147.

Zob. H. Hurter, *S. Optati... De schismate donatistarum U.*, Oeniponti 1870 (Sanctorum Patrum opuscula selecta X) s. 92 przyp. 2, gdzie są zestawione (w wyborze) wypowiedzi innych pisarzy starochrześcijańskich wyrażające podobne ujęcie chrztu.

⁵ Monceaux (op. cit. s. 295) tłumaczy jako *sacremets*, nie uzasadniając takiej interpretacji wyrazu.

(8) Podobne znaczenie występuje w II 10 (Z 46, 1): „[...] de sanctis eius [scil. ecclesiae] membris ac visceribus tacuisti, quae sunt procul dubio in sacramentis et in nominibus trinitatis. Cui concurrit fides credentium et professio [...]”. Optat wyodrębnia tu trzy istotne elementy chrztu: czynność sakramentalną, działanie Boga (formuła trynitarna) i odpowiednie nastawienie wewnętrzne u przyjmującego.

(9) Wyraźniej jeszcze występuje porównanie sakramentu chrztu do narodzin w łonie Kościoła nieco dalej: II 10; Z 46, 19—20.

(10) W V 4 (Z 126, 14) *sacramentum* oznacza obrzęd, ryt chrztu⁷. „In hoc sacramento baptismatis celebrando tres esse species constat”.

(11) W V 3 (Z 123, 1) *sacramentum* przybiera inny odcień semantyczny: ważność, skutek sakramentu chrztu: „[...] ecquid vobis visum est non post nos, sed post trinitatem baptismata geminare? cuius de sacramento non leve certamen innatum est et dubitatur, an post trinitatem in eadem trinitate hoc iterum liceat facere”.

(12) Podobny sens posiada *sacramentum* w V 3 (Z 124, 10): „Cum lavaret [scil. Iesus] pedes discipulis suis, tacentibus ceteris, si taceret et Petrus, solam fecerat formam humilitatis, nihil pronuntiaverat de sacramento baptismatis”. Optat powołuje się na J XIII 10, by wykazać, że Chrystus przy umywaniu nóg apostołom podkreślił wyraźnie niepowtarzalność chrztu.

W następujących miejscach autor terminem *sacramentum* wyraża istotę chrztu, tj. uświęcające działanie samego Boga niezależnie od wartości moralnej szafarza i niepełnej wiary u przyjmującego sakrament.

(13) „Neque enim unus homo est, qui semper aut ubique baptizat. In hoc opere iam dudum alii fuerunt, modo alii, postea alii futuri sunt; operarii mutari possunt, sacramenta mutari non possunt” (V 4; Z 127, 14). Ze względu na kontekst zdania należy zawęzić zakres wyrazu tylko do chrztu.

(14) Nawiązując do Dz. Ap. XIX 2 nn. Optat wyjaśnia, dlaczego apostoł Paweł ochrzcił tych, którzy już przyjęli chrzest Janowy. „Hi vero, qui apud Ephesum post legem Ioannis baptismate baptizati fuisse leguntur, post leges in sacramento erraverant, quia iam introductum fuerat baptismata Domini et exclusum fuerat servi” (V 5; Z 131, 17). *Sacramentum* oznacza istotę chrztu.

(15) W V 7 (Z 135, 16) autor bardzo jasno formułuje pogląd, że skuteczność chrztu zależy jedynie od Boga, sprawcy naszego uświęcenia:

⁷ A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, Strasbourg 1954, s.v. cytuje to miejsce pod nr 3: *serment, engagement*, co wydaje się mniej uzasadnione, ponieważ Optat wymienia istotne elementy występujące przy udzielaniu chrztu.

„Ut ostenderet [scil. Paulus], quia hoc totum sacramentum baptismatis dei est, ut illic sibi nihil vindicet operarius, sic ait (I Cor. III 6) [...] Sed ut cresceret quod plantatum aut irrigatum est, deus fecit”.

W kilku miejscach *sacramentum* ma szerszy zakres, bo oznacza ogólnie sakramenty, nie tylko zaś chrzest. Pierwszy Optat sformułował na Zachodzie doktrynę obiektywności sakramentów, które działają *ex opere operato*, nie *ex opere operantis*, jak to później zostało sformułowane.

(16) „Cum ergo videatis omnes, qui baptizant, operarios esse, non dominos, et sacramenta per se esse sancta, non per homines, quid est, quod vobis tantum vindicatis?” (V 4; Z 127, 14). Świętość więc szafarza nie stanowi istotnego warunku, by sakrament działał skutecznie, dlatego w błędzie są donatyści, skoro powtarzają sakramenty udzielone już przez katolików.

(17) „[...] qui post semel iterum facitis, totum ponendo in dotibus, nihil in sacramentis” (V 3; Z 126, 6).

(18) Podobną myśl zawiera II 1 (Z 32, 8): „Ergo Ecclesia una est, cuius sanctitas de sacramentis colligitur, non de personarum superbia ponderatur”. Zdanie to zawiera krytykę zarozumiałej postawy donatystów, którzy uważali tylko siebie za świętych i doskonałych, nadających skuteczność szafowanym sakramentom.

(19) Biskup milewitański wyraża przekonanie, że donatyści i katolicy mają z sobą wiele wspólnego, są jak rozdzielone gałęzie wyrastające z jednego korzenia. „Quod enim scissum est, ex parte divisum est, non ex toto; cum constet merito, quia nobis et vobis ecclesiastica una est conversatio, et si hominum litigant mentes, non litigant sacramenta” (III 9; Z 93, 21). Pod *sacramenta* należy tu rozumieć sakramenty jako rzeczywistość obiektywną, niezależną od subiektywnego nastawienia ludzi. U heretyków natomiast nie ma prawdziwych sakramentów.

(20) „[...] apud quos sunt sacramentorum falsa conubia et in quorum toris iniquitas invenitur” (IV 8; Z 114, 9). Autor odnosi w sensie przenośnym do heretyków Sap. III 16; IV 3, nazywając ich sakramenty *falsa conubia*, bo nie łączą naprawdę z Chrystusem.

(21) Optat chętnie podkreślał w swoim piśmie to, co łączy donatystów z katolikami. „Denique et apud vos et apud nos una est ecclesiastica conversatio, communes lectiones, eadem fides, ipsa fidei sacramenta, aedem mysteria” (V 1; Z 121, 17). Podobną myśl wyraża i w III 9 (Z 93, 21): „[...] quia nobis et vobis ecclesiastica una est conversatio, et si hominum litigant mentes, non litigant sacramenta. Denique possumus et nos dicere: Pares credidimus et uno sigillo signati sumus nec aliter baptizati quam vos; testamentum divinum legimus pariter; unum Deum rogamus; oratio dominica apud nos et apud vos una est” W V 1 autor podaje jako wspólne obu Kościołom pięć elementów: a) *conversatio ecclesiastica*, b) *lectiones*,

c) fides) d) fidei sacramenta, e) mysteria, a w III 9 wymienia siedem: a₁) ecclesiastica conversatio, b₁) sacramenta, c₁) wiara, d₁) chrzest, e₁) interpretacja Pisma św., f₁) Bóg jako obiekt modlitwy, g₁) modlitwa Pańska. Odpowiadają sobie niewątpliwie: a i a₁; b i e₁; c i c₁. Ponieważ problem ważności sakramentów, a zwłaszcza chrztu, był wysuwany na pierwsze miejsce w kontrowersji z donatystami, można więc przypuszczać, że nie pominął go nasz polemista w V 1, wolno tedy odnieść *ipsa fidei sacramenta* do sakramentów, a zwłaszcza chrztu. Nie wydaje się, by miał rację Blampain (komentarz ad loc. PL), podając jako ekwiwalent semantyczny: *Regulam fidei*, skoro Optat już wymienił: *eadem fides*.

III. SACRAMENTUM JAKO ODPOWIEDNIK MYSTERIUM

(22) „Quis fidelium nescit in peragendis mysteriis ipsa ligna linteamine cooperiri? Inter ipsa sacramenta velamen potuit tangi, non lignum [...] (VI 1; Z 145, 10).

Biskup milewitański zarzuca niekonsekwencję donatystom, którzy burzą ołtarze w kościołach katolickich, a nie niszczą pokrywających je obrusów; jeśli bowiem ręce katolickich kapłanów kalają wszystko, czego się tylko dotkną, pokalaniu ulega i płótno, bo nie dotyka się bezpośrednio drzewa ołtarza, lecz obrusu leżącego na nim. *Sacramenta* stanowi ekwiwalent *mysteria*, oznacza ofiarę eucharystyczną, co potwierdza dalsze zdanie: „Quid est enim altare nisi sedes et corporis et sanguinis Christi? [...] cuius illic per certa momenta corpus et sanguis habitat”.

(23) *Sacramentum* zbliża się znaczeniem do *sacrificium* (chodzi o ofiarę eucharystyczną) w II 12 (Z 47, 12): „Iam et mendacium vestrum hoc loco iuste damnari potest, quo cotidie a vobis sacrificia condiuntur. Nam quis dubitet vos illud legitimum in sacramentorum mysterio praeterire non posse? Offerre vos deo dicitis pro ecclesia, quae una est. Hoc ipsum mendacii pars est unam te vocare, de qua feceris duas”.

Donatyści popełniają codziennie kłamstwo, bo sprawując eucharystię ofiarują ją Bogu wraz z modlitwami w intencji Kościoła, który jest jeden, a przecież sami czynią w nim rozłam.

(24) *Sacramentum* określa treść doktryny chrześcijańskiej, symbol wiary. „Catholicam facit simplex et verus intellectus intellegere, singulare ac verissimum sacramentum et unitas animorum” (I 11; Z 13, 21). Optat podaje tu cechy Kościoła katolickiego, heretykom zaś zarzuca sfałszowanie i porzucenie doktryny chrześcijańskiej: „falsaverunt symbolum” (c. 10); „veritatis exsules, sani et verissimi symboli desertores” (c. 12); z tego zestawienia wynika, że *sacramentum* jest równoznaczne z *symbolum*, *regula fidei*, z *credo* obowiązującym chrześcijanina.

(25) „Nunc alia quaestio est, ut quid a te [scil. Parmeniane] memorati sunt illi, apud quos non sunt sacramenta, quae nobis et vobis videntur esse communia” (I 10; Z 11, 12). Autor zarzuca Parmenianowi, że w swoim dziele mówi także o herezjach, które wówczas już nie były aktualne: „haereticos cum erroribus suis mortuos et oblivione iam sepultos quodammodo resuscitare voluisti [...] ad inducendos vel decipiendos animos auditorum” (c. 9). Heretycy stanowią przeciwieństwo do katolików i donatystów, którzy — zdaniem Optata (videntur) — posiadają *communiam sacramenta*. Wydaje się, że *sacramenta* stanowią przeciwieństwo do *errores*, a więc oznaczają prawdziwą, autentyczną naukę Chrystusa. Blampain i Casaubon (komentarz ad loc. w PL) odnoszą *sacramenta* do chrztu, co nie jest chyba uzasadnione kontekstem. Skoro donatyści odrzucali chrzest katolików, nie mógł być on wysuwany przez polemistę jako element wspólny dla obu Kościołów, chociaż Optat w I 5 mówi właśnie, że oba Kościoły mają jeden chrzest.

(26) „Bene haec omnia potuerunt ad solos haereticos pertinere, qui falsaverunt symbolum, dum alter dixit duos deos, cum deus unus sit, alter patrem vult in persona filii cognosci, alter carnem subducens filio dei [...] et ceteri huiusmodi, qui a sacramentis catholicis alieni esse noscuntur” (I 10; Z 13, 13—14). Parmenian dowodził, że chrzest katolików i heretyków jest nieważny, bo „fieri non posse, ut falso baptisate inquinatus abluat, immundus emundet, supplantator erigat, perditus liberet, reus veniam tribuat, damnatus absolvat” Optat uważa, że te zarzuty są uzasadnione jedynie w stosunku do heretyków, ponieważ oni błędnie ujmują podstawowe prawdy wiary, odnoszące się do Trójcy Świętej i Chrystusa, jak: przyjmowanie dwu bogów, nierozróżnianie osób Ojca i Syna, odrzucanie natury ludzkiej w Chrystusie⁸. *Sacramenta* stanowią synonim *symbolum*, *doctrina*, *fides*⁹, określają dogmat trynitarny i chrystopologiczny; por. *symbolum trinitatis* (II 9); (o heretykach) „sani et verissimi symboli desertores” (I 12).

(27) „Ceterum a te in aliis partibus tractatus tui aliqua pro nobis dicta sunt et contra vos [...] quaedam et pro nobis et pro vobis, ut ea, quae in laude dixisti baptismatis [...] Nam et illud pro ambobus, quod demonstrasti haereticos extraneos esse catholicis sacramentis [...]” (I 5; Z 7, 13).

Autor nasz uważa, że niektóre wypowiedzi Parmeniana służą sprawie katolickiej, wbrew intencjom przeciwnika, a zwracają się przeciw samym donatystom, niektóre zaś, jak: pochwała chrztu, bronią stanowiska zarówno katolików, jak i donatystów. Do tej kategorii wywodów należy wyka-

⁸ Z IV 5 wynika, że Optat ma tu na myśli błędną naukę Marcjona, Prakseasza i Walentyna.

⁹ Por. IV 5: „[...] quorum [scil. haeticorum] coeperat illis temporibus vitiosa esse doctrina, qui [...] corrumpent fidei sanitatem”.

zanie: „haereticos extraneos esse catholicis sacramentis”. Ponieważ polemista wymienił poprzednio chrzest jako przykład tego, co łączy schizmatyków z katolikami, zdanie wprowadzone przez: „Nam et illud” powinno zawierać jakiś nowy element potwierdzający wspólność zapatrywań obu ugrupowań religijnych. Można by więc przyjąć dla *sacramenta* znaczenie: poglądy, wierzenia, dogmaty. Nie wykluczone jednak, że Optat w tym zdaniu uzasadnia myśl poprzednio sformułowaną, wysuwając inny tylko aspekt nieważności chrztu heretyków.

(28) Donatyści wymagali, by katolickie dziewice Bogu poświęcone, przechodząc do nich, czyniły pokutę i zrywały z głowy otrzymane purpurowe welony wełniane, a wkładały później inne. Takie postępowanie schizmatyków Optat piętnuje jako nieuzasadnione i głupie: „In mitella indicium est voluntatis, non castitatis auxilium, ut rem iam deo devotam nec qui sponsabat, perseveret petere, aut ne raptor audeat violare. Signum est ergo, non sacramentum virginitatis” (VI 4; Z 151, 12). W poprzedzających zdaniach tego rozdziału autor tak formułuje swój pogląd na tę sprawę: „non enim hoc panno [scil. mitella] potest virginitas adiuvari [...] Res inventa est ad signum capitis, non ad remedium castitatis [...]”. Uzasadnione więc jest widzenie w *sacramentum* odpowiednika wyrazów: *remedium*, *auxilium*, *adiumentum*.

Dokonana analiza semantyczna pozwala wyciągnąć następujące wnioski co do użycia *sacramentum* przez Optata: 1. autor posługuje się nim raczej rzadko w porównaniu z innymi pisarzami chrześcijańskimi, np. Hilary — 537 razy, Tertulian — 134, Cyprian — 64, Laktancjusz — 26, Arnobiusz — 4 (oczywiście trzeba mieć na uwadze różną objętość pism); 2. najczęściej stosuje omawiany termin do sakramentów, zwłaszcza chrztu. Tłumaczy się to treścią i celem dzieła: głównym punktem spornym między donatystami a katolikami była właśnie ważność chrztu katolików, co wpływało z innej koncepcji samego sakramentu i roli szafarza. Na początku artykułu wspomiano, że już dla Cypriana chrzest heretyków był nieważny, a katolicy w oczach donatystów byli heretykami; można by mówić o wpływie na nich tradycji afrykańskiej; 3. nie da się stwierdzić, czy w świadomości językowej autora przeważała idea przysięgi czy *mysterium*, gdy chrzest określał jako *sacramentum* (czy też *sacramenta*). Zastosowanie *sacramentum* do ofiary eucharystycznej (dwa razy) jest zrozumiałe, skoro tym terminem oddawano po łacinie gr. *mysterion*. Podobnie aspekt tajemnicy, niewspółmierności z władzą poznawczą człowieka zawiera się w *sacramentum* użytym na określenie doktryny chrześcijańskiej, dogmatu trynitarnego i chrystologicznego; 4. nawiązaniem do klasycznego znaczenia *sacramentum* jako przysięgi stanowi użycie tego wyrazu w sensie: przysięga ślubna, umowa małżeńska w odniesieniu do oblubieńczego związku łączącego Chrystusa z Kościołem; 5. odosobnione jest znaczenie

sacramentum jako środek, pomoc; ten odcień semantyczny nie jest notowany w słowniku Blaise'a.

Co do formy, przeważa liczba mnoga (19) nad liczbą pojedynczą (9).

SIGNIFICATION DU MOT SACRAMENTUM CHEZ SAINT OPTAT DE MILÈVE

Résumé

L'article contient l'analyse sémantique du mot *sacramentum* dans l'ouvrage de Saint Optat de Milève intitulé *Contra Parmenianum Donatistam* dans lequel il apparaît 28 fois. Tous ces endroits furent scrupuleusement examinés. Il s'ensuivit que notre auteur emploie ce terme le plus souvent pour désigner la baptême, 14 fois en tout, distinguant toutefois quelques nuances sémantiques (I 5.12; VI 1; VII 1; IV 2; II 10; V 4.3.5.7). Il l'emploie pour désigner les autres sacrements 6 fois (V 4.3; II 1; III 9) ce qui fait au total 20 fois. Le fait s'explique par l'actualité de la polémique menée avec les donatistes au sujet de la validité des sacrements dispensés par des catholiques et au sujet du rôle même du dispensateur. Deux fois (VI 1; II 12) *sacramentum* désigne le mystère eucharistique — il est alors l'équivalent du grec *mysterion*; quatre fois (I 11.10.5) il a trait à la doctrine chrétienne (dogme sur la trinité, dogme christologique), une fois (I 10) au sacrement du mariage. L'emploi de *sacramentum* comme moyen, secours (une fois: I 10) semble être un emploi isolé, il n'est pas mentionné dans le *Dictionnaire* de Blaise.